

جنگ جهانی اول و ایران

جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م/۱۲۹۳-۱۲۹۷ ش) که با عنوان‌های جنگ بین‌الملل اول یا جنگ بزرگ نیز از آن یاد می‌شود، یکی از رویدادهای مهم تاریخ بشر به شمار می‌رود. این جنگ نقشی تعیین‌کننده در رخدادها و تحولات جهان در سده بیستم میلادی داشت. شما در این درس با مطالعه زمینه‌ها و علل این رویداد عظیم، تأثیرات و پیامدهای آن را در کشورهای مختلف جهان، به خصوص میهن عزیزمان ایران، بررسی و تحلیل خواهید کرد.

فعالیت ۱

بحث و گفت‌وگو

با راهنمایی دبیر، درباره این موضوع با یکدیگر بحث و گفت‌وگو کنید: چرا با وجود سابقه طولانی جنگ میان جوامع و کشورها در طی تاریخ بشر، جنگی که در فاصله سال‌های ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ م میان برخی کشورها رخ داد، به جنگ جهانی یا بین‌الملل معروف شد؟ برای دیدگاه خود دلیل بیاورید.

زمینه‌ها و علل جنگ جهانی اول

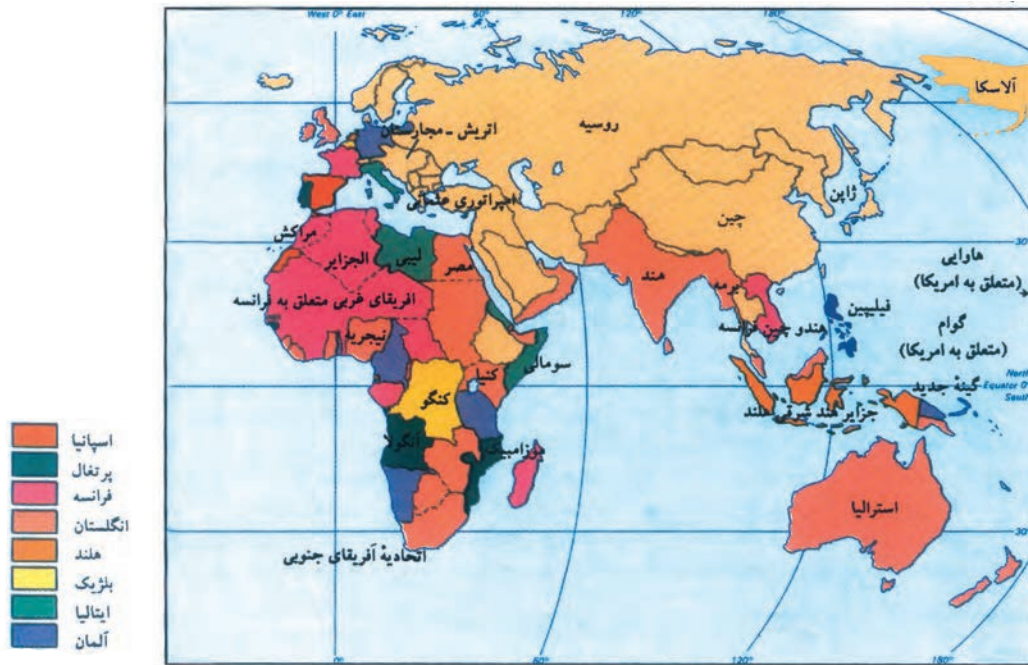
روسیه نیز با وجود اینکه از نظر علمی و فرهنگی به مراتب از کشورهای اروپای مرکزی و غربی عقب‌مانده‌تر بود، در قرن ۱۹ م قدرت نظامی خود را به طور فوق‌العاده‌ای تقویت کرد و نسبت به همسایگان جنوبی خود سیاست توسعه‌طلبانه‌ای در پیش گرفت. ارتش روسیه در طول این قرن با هدف رسیدن به دریاهای گرم و آبراه‌های مهم، بارها به قلمرو امپراتوری عثمانی در شبه‌جزیره بالکان و حوزه دریای سیاه و نیز سرزمین‌های ایرانی در دو سوی دریای مازندران (خزر) یورش آورد و مناطق وسیعی را تسخیر و تصرف کرد.

در قاره آمریکا، ایالات متحده در سده ۱۹ م به کشوری صنعتی و قدرتمند تبدیل شد و با بهره‌گیری از توان نظامی و اقتصادی خود اقدام به نفوذ و مداخله در امور کشورهای آمریکای لاتین (آمریکای جنوبی) کرد.

عمده تحولات تاریخ جهان، به ویژه اروپا، در قرن ۱۹ م متأثر از تأثیرات و پیامدهای انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی بود. مهم‌ترین این تحولات عبارت‌اند از: تداوم و گسترش رقابت‌های استعماری، رشد اندیشه ملی‌گرایی (ناسیونالیسم) و ظهور قدرت‌های جدید.

الف) تداوم و گسترش استعمار

با وقوع انقلاب صنعتی و ساخت سلاح‌های پیشرفته مانند تفنگ، توپ و کشتی‌های جنگی، توان سیاسی - نظامی دولت‌های اروپایی و سیاست‌های استعماری آنان به طرز چشمگیری توسعه یافت. قدرت‌های استعمارگر، به‌ویژه انگلستان و فرانسه، با گسترش مستعمرات خود در قاره‌های آسیا، آفریقا، آمریکا و اقیانوسیه با یکدیگر به رقابت و ستیز برخاستند.

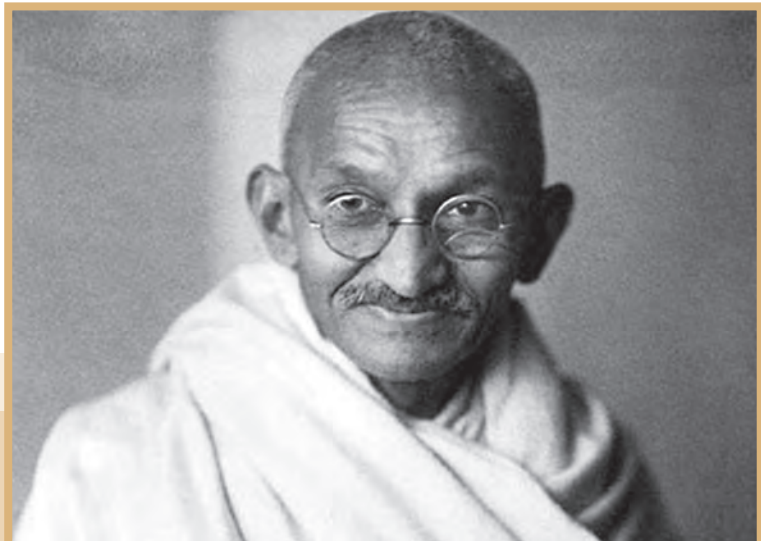

نقشه مستعمرات دولت‌های اروپایی در مناطق مختلف جهان در ۱۹۱۴م

مقاومت در برابر استعمار: مردم بسیاری از مستعمره‌ها در قرن ۱۹ و نیمه اول قرن ۲۰م در برابر ورود استعمارگران به سرزمینشان مقاومت کردند یا علیه سلطه آنان جنبش‌های اعتراضی به راه انداختند. قیام مه‌دیون در سودان به رهبری مه‌دی سودانی در مقابل انگلیس، مبارزات مردم الجزایر به فرماندهی امیر عبدالقادر بر ضد ارتش فرانسه، شورش سپاهیان هندی و مبارزات ضد استعماری گاندی در هندوستان و جنبش استقلال طلبانه مردم آمریکای لاتین به رهبری سیمون بولیوار نمونه‌هایی از مبارزه مردم در سرزمین‌های مستعمره بود.

سیمون بولیوار (۱۷۸۳-۱۸۳۰م)

مهاتما گاندی (۱۸۶۹-۱۹۴۸م)

ب) رشد اندیشه ملی‌گرایی و ظهور قدرت‌های جدید

در سده ۱۹م، دو جریان فکری ملی‌گرایی و آزادی‌خواهی در بسیاری از سرزمین‌ها و جوامع اروپایی پا گرفت و زمینه‌ساز شکل‌گیری کشورها و دولت‌های ملی جدیدی شد. تفکر ملی‌گرایی، مردمان و گروه‌های قومی را که تاریخ و فرهنگ و زبان مشترکی داشتند، برانگیخت تا با هم یکی شوند و زیر پرچم حکومتی یکپارچه و مستقل قرار گیرند. ایتالیایی‌ها، آلمانی‌ها، لهستانی‌ها، صرب‌ها و مجارها از جمله این اقوام بودند که تحت تأثیر اندیشه ملی‌گرایی، برای تأسیس حکومت ملی به پا خاستند.

وحدت ایتالیا: تا حدود اواسط قرن ۱۹م ایتالیا کشوری چندپاره بود که بر هر قسمت آن خاندان‌های مختلف، پاپ‌ها و یا کشورهای همسایه (اتریش و فرانسه) حکومت می‌کردند. در نیمه دوم این قرن، ملی‌گرایان ایتالیایی به رهبری کاوور^۱ و گاریبالدی^۲ قیام کردند و با استفاده از رقابتی که میان اتریش و فرانسه وجود داشت، موفق شدند ایتالیا را متحد کنند و تحت حاکمیت حکومت ملی و مستقلی در آورند.

نقشه سیاسی اروپا در ۱۸۵۰ م

فعالیت ۲

بررسی نقشه‌های تاریخی

نقشه بالا را با نقشه سیاسی اروپا در سال ۱۹۱۴م، که دبیر در اختیار شما قرار می‌دهد، مقایسه کنید و تغییرات آن را بنویسید.

اتحاد آلمان: آلمانی‌ها نیز همچون ایتالیایی‌ها تا میانه قرن ۱۹ فاقد حکومت یکپارچه بودند و سرزمین‌های آنان در اتحادیه ضعیفی موسوم به اتحادیه آلمانی در کنار هم قرار داشتند. در آن زمان، ملی‌گرایان آلمانی خواهان یگانگی تمام آلمانی‌ها و تشکیل کشوری واحد بودند اما امپراتوری اتریش - مجارستان، که نفوذ فراوانی بر اتحادیه آلمانی داشت، مخالف چنین وحدتی بود و شکل‌گیری آلمان متحد و نیرومند را تهدیدی برای خویش می‌دانست. ایالت پروس، که یکی از بزرگ‌ترین و قدرتمندترین ایالت‌های اتحادیه آلمانی بود، پیشگام وحدت آلمان شد. ویلهلم یکم فرمانروای پروس به کمک بیسمارک، مرد آهنین آن ایالت، سرزمین‌های آلمانی را متحد و امپراتوری آلمان را تأسیس کرد (۱۸۷۱م). پروس برای رسیدن به این موفقیت بزرگ، با کشورهای دانمارک، اتریش - مجارستان و فرانسه جنگید و آنها را شکست داد.

نگاره بیسمارک، صدراعظم آلمان
(۱۸۱۵-۱۸۹۸ م)

نگاره مراسم تاج‌گذاری ویلهلم اول در کاخ ورسای
پاریس پس از شکست فرانسه

۱- آلمانی‌ها امپراتوری جدید خود را رایش دوم نامیدند. رایش در زبان آلمانی به معنای امپراتوری است. پایتخت این امپراتوری شهر برلین، مرکز ایالت پروس بود. براساس قانون اساسی امپراتوری آلمان، هر ایالت در امور داخلی [خود] مستقل بود و حکومت مرکزی مسئولیت امور مشترک و مهمی چون دفاع ملی، روابط خارجی و تعرفه‌های گمرکی را به عهده داشت (دان، تاریخ تمدن و فرهنگ جهان، ج ۴، ص ۲۳).

کشورهای اروپایی در زمینه صنعت تبدیل شد. هم‌زمان با توسعه اقتصادی و صنعتی، قدرت نظامی آلمان نیز با شتاب فراوانی افزایش یافت؛ آلمانی‌ها با ساخت تسلیحات مدرن به‌ویژه توپ، هواپیما، کشتی جنگی و زیردریایی، با انگلستان که در آن زمان قوی‌ترین نیروی دریایی را داشت، به رقابت برخاستند.

امپراتوری آلمان تحت هدایت ویلهلم اول و جانشین او، ویلهلم دوم و مهم‌تر از آن درایت صدراعظم مقتدری چون بیسمارک به سرعت به مسیر پیشرفت و اقتدار گام نهاد. این امپراتوری با تأسیس و توسعه مدارس و دانشگاه‌ها، برپایی صنایع جدید و بسط شبکه حمل و نقل و ارتباطات، خیلی زود به یکی از پیشروترین

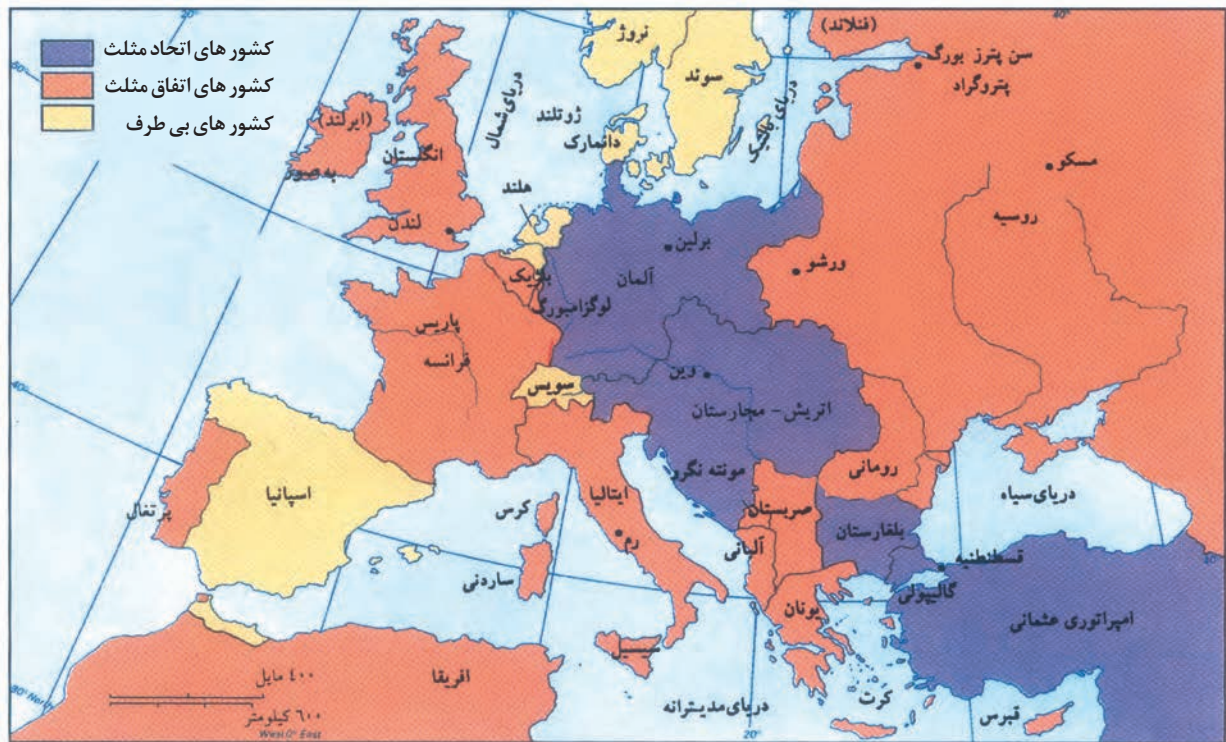
بیشتر بدانیم

جنبش استقلال‌طلبی در اروپای شرقی و خاورمیانه

جنبش ملی‌گرایی و استقلال‌طلبی در سده ۱۹م. به اروپای شرقی و به‌خصوص شبه‌جزیره بالکان که هنوز بخشی از امپراتوری‌های عثمانی، روسیه و اتریش بود، نیز سرایت کرد. در نتیجه بروز جنبش‌ها و شورش‌های ملی‌گرایانه در قلمرو امپراتوری رو به انحطاط عثمانی، یونان به استقلال رسید (۱۸۳۰م). سپس، مصر و عربستان به خودمختاری دست یافتند (۱۸۵۰م). رومانی و صربستان نیز در شبه‌جزیره بالکان خودمختار شدند. مدتی بعد اقوام اسلاو هم بر ضد ترکان عثمانی شوریدند؛ روسیه نیز به پشتیبانی از شورشیان با عثمانی وارد جنگ شد و پس از شکست عثمانی، کشور جدید بلغارستان به وجود آمد. گروه‌های قومی مجار، لهستانی، صرب، چک، کرووات، اسلواک و رومانیایی که تحت سلطه امپراتوری اتریش - مجارستان و همچنین اقوام استونیایی، لیتوانیایی، لهستانی و اوکراینی که زیر سیطره روسیه قرار داشتند نیز خواهان استقلال و تأسیس دولت ملی بودند، اما سرکوب شدند (دان، تاریخ تمدن و فرهنگ جهان، ج ۴، ص ۲۶-۳۲).

مدتی بعد، انگلستان و روسیه نیز با بستن معاهده ۱۹۰۷م به اختلافات خود در ایران، افغانستان و تبت پایان دادند و اتفاق سه‌گانه را در برابر اتحاد سه‌گانه به وجود آوردند. این پیمان‌ها توازن قدرت جدیدی در اروپا به وجود آورد. با این حال، تشدید رقابت و دشمنی میان دو طرف سرانجام به جنگ جهانی اول انجامید. مهم‌ترین علل بروز این جنگ، اختلافات مرزی و دشمنی شدید آلمان و فرانسه، مسابقه تسلیحاتی، رقابت بر سر مستعمرات و اقدام برای توسعه نفوذ و دخالت در منطقه شبه‌جزیره بالکان بود.

تشکیل اتحاد و اتفاق سه‌گانه؛ آلمان از یک سو با هدف مقابله با تهدیدهای خارجی به ویژه خطر حمله فرانسه و از سوی دیگر برای پیشبرد سیاست‌های توسعه‌طلبانه خود در اروپا و فراسوی دریاها، با برخی از کشورها پیمان اتحاد سیاسی و نظامی منعقد کرد. نخست با امپراتوری اتریش - مجارستان پیمان اتحاد بست و سپس، ایتالیا را نیز وارد این پیمان کرد و اتحاد سه‌گانه (مثلث) را تشکیل داد (۱۸۸۲م). در مقابل، فرانسه برای خروج از انزوای سیاسی و پایان دادن به برتری جوی آلمان، نخست با روسیه و سپس با انگلستان پیمان‌های جداگانه‌ای منعقد کرد که آنها را دو به دو شریک و متحد سیاسی، نظامی و اقتصادی یکدیگر قرار می‌داد.

نقشه سیاسی اتحاد و ائتلاف مثلث در آستانه جنگ جهانی اول

کاوش خارج از کلاس

به چند گروه تقسیم شوید. در هر گروه، درباره تأثیر یکی از مسائل زیر در بروز جنگ جهانی اول تحقیق کنید و گزارش نهایی آن را در کلاس ارائه کنید.

«اختلافات مرزی و دشمنی آلمان و فرانسه»؛ «رقابت آلمان با انگلستان بر سر مستعمرات»؛ «جنبش‌های ملی‌گرایی در اروپای شرقی»؛ «دخالتهای بزرگ در شبه‌جزیره بالکان».

جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)

شروع جنگ

در پی قتل ولیعهد اتریش و همسرش به دست یک صرب ملی‌گرا در شهر سارایوو مرکز بوسنی، اتریش به حکومت صربستان مستقل اعلان جنگ کرد. طولی نکشید که کشورهای عضو اتحاد مثلث با کشورهای ائتلاف مثلث وارد جنگ شدند (اوت ۱۹۱۴/تابستان ۱۲۹۳ش). اندکی بعد، امپراتوری عثمانی و بلغارستان به صف متحدین و ژاپن، یونان، پرتغال، رومانی و برخی کشورهای دیگر به جبهه متفقین پیوستند و دامنه جنگ به سرعت از اروپا به آسیا و آفریقا کشیده شد. ایتالیا نیز در میانه جنگ از متحدین جدا شد و به متفقین پیوست.

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما، آیا قتل ولیعهد اتریش و همسرش علت اصلی جنگ بین‌الملل یا فقط بهانه‌ای برای شروع آن بوده است؟

طرف‌های جنگ امیدوار بودند خیلی زود به پیروزی برسند اما جنگ به مدت ۴ سال در زمین و دریا و حتی هوا ادامه یافت. در جبهه شرقی، روس‌ها به سرعت بسیج شدند و از سقوط و اشغال کشورشان توسط ارتش آلمان جلوگیری کردند. در جبهه غربی نیز فرانسوی‌ها با حمایت انگلیسی‌ها و سایر دولت‌های متفق مقاومت کردند و جنگ را به حالت فرسایشی در آوردند. جنگ در خاورمیانه و برخی از مستعمرات نیز ادامه یافت.

ناوگان جنگی آلمان در جنگ جهانی اول

رژهٔ تانک‌ها در خیابان‌های لندن پس از جنگ جهانی اول

انقلاب روسیه

اوضاع و شرایط نابسامان دوران جنگ جهانی اول بر نارضایتی و خشم مردم روسیه از حکومت خودکامه تزارها افزود. در نتیجه، عده‌ای از مخالفان به کمک واحدهایی از ارتش در پتروگراد (پایتخت) دست به شورش زدند و با تشکیل دولت موقت، نیکولای دوم، آخرین تزار روس را برکنار کردند. در این میان، گروهی از انقلابیون سوسیالیست^۱ روسی معروف به بلشویک‌ها که در تبعید به

لنین، رهبر انقلاب نوامبر ۱۹۱۷ روسیه

سر می‌بردند، با حمایت آلمانی‌ها به روسیه بازگشتند. رهبر آنها، لنین^۲ پیرو کارل مارکس^۳، فیلسوف معروف آلمانی بود و با نظام سرمایه‌داری مخالفت می‌کرد. او با طرح سه شعار اساسی: «صلح، زمین، نان»، «تسلط کارگران بر تولید» و «همه قدرت از آن شوراها» پشتیبانی سربازان، کشاورزان و کارگران را جلب کرد.^۴ انقلابیون بلشویک سرانجام، با تسخیر مقرر حکومت موقت در پتروگراد، قدرت را به دست گرفتند (نوامبر ۱۹۱۷).

لنین پس از پیروزی انقلاب، حکومتی کمونیستی بر پایه شوراهای کارگران و کشاورزان به وجود آورد و تمامی احزاب روسیه، به جز حزب کمونیست را غیرقانونی اعلام کرد. از آن پس، نام روسیه به اتحاد جماهیر شوروی تغییر یافت. لنین که به مردم وعده صلح داده بود، متصرفات وسیعی را در غرب و جنوب‌غربی روسیه به دولت‌های متحد واگذار کرد و در مقابل، با آنان قرارداد صلح بست و سربازان روسی را از جبهه‌های جنگ فراخواند. با این حال، صلح واقعی نصیب مردم روسیه نشد و دیری نپایید که آنها درگیر جنگ داخلی شدند.

پایان جنگ

آمریکا تا ۱۹۱۷م بی‌طرفی خود را در جنگ حفظ کرد، اما حمله پیاپی زیردریایی‌های آلمانی به ناوگان آمریکا و غرق کردن کشتی‌های این کشور موجب آن شد که کنگره ایالات متحده به آلمان اعلان جنگ دهد. با ورود نیروهای تازه‌نفس آمریکایی به جبهه جنگ، ارتش متفقین ابتکار عمل را به دست گرفت و سربازان خسته آلمانی را عقب راند. پس از آن، دولت‌های متحد یکی پس از دیگری تسلیم شدند و جنگ جهانی اول پس از چهار سال و اندی به پایان رسید (نوامبر ۱۹۱۸ / پاییز ۱۲۹۷ش).

۱- سوسیالیست به پیروان مکتب سوسیالیسم گفته می‌شود که نوعی اعتقاد به عدالت اجتماعی و ضرورت نظارت و کنترل جامعه در امر اقتصاد و مالکیت است. با ظهور مارکسیسم و تحت تأثیر اندیشه‌های کارل مارکس، تحول مهمی در نظریات سوسیالیستی به وجود آمد و طرفداران سوسیالیسم به دو گروه سوسیال دموکرات و کمونیست تقسیم شدند (رشد، شبکه ملی مدارس - <http://Roshd.ir>، مدخل سوسیالیست).

۲- Lenin

۳- Karl Marx

۴- فوگل، تمدن مغرب زمین، ج ۲، ص ۱۱۷۳

آثار و پیامدهای جنگ

تقسیم شد و بخش‌هایی از خاک این کشور به فرانسه و لهستان واگذار گردید. به علاوه، آلمانی‌ها ملزم به پرداخت غرامت به دولت‌های متفق و محدود نگه‌داشتن توان نظامی خود شدند. پیمان‌های صلحی که با سایر دولت‌های مغلوب در جنگ جهانی اول انعقاد یافت، به فروپاشی امپراتوری‌های اتریش-مجارستان و عثمانی، تغییر نقشه سیاسی اروپای شرقی و خاورمیانه و شکل‌گیری کشورهای جدید انجامید.

پیمان صلح ورسای؛ پس از خاتمه جنگ، نمایندگان از کشورهای مختلف، از جمله دولت‌های پیروز و شکست‌خورده در جنگ، با هدف عقد قرارداد صلح در کاخ ورسای پاریس گرد هم آمدند. پس از ماه‌ها مذاکره، پیمان نهایی صلح، که شامل چندین قرارداد جداگانه بود، با کشورهای مغلوب به امضا رسید. در این میان، پیمانی که با آلمان بسته شده اهمیت بیشتری داشت. بر اساس این پیمان، مستعمرات آلمان میان متفقین

سران کشورهای پیروز در کنفرانس صلح ورسای، از راست به چپ: ویلسون رئیس‌جمهور آمریکا، کلمانسو نخست‌وزیر فرانسه، اورلاندو نخست‌وزیر ایتالیا و لوید جورج نخست‌وزیر انگلستان

فعالیت ۴

بررسی و مقایسه نقشه‌های تاریخی

با مقایسه نقشه سیاسی اروپا و خاورمیانه پیش از قرارداد ورسای و پس از آن، چند مورد از تغییرات مرزهای سیاسی را فهرست کنید.

تشکیل جامعه ملل؛ در جریان مذاکرات صلح ورسای، ویلسون، رئیس‌جمهوری آمریکا، پیشنهاد کرد که برای تأمین صلح و امنیت جهانی و جلوگیری از جنگ، نهادی بین‌المللی با عنوان «جامعه ملل» تأسیس شود. به این ترتیب، جامعه ملل با عضویت بیش از ۴۰ کشور در شهر ژنو در سوئیس تشکیل شد.

مفقود شدند. به علاوه، میلیون‌ها غیرنظامی در سرتاسر جهان، بر اثر عملیات جنگی یا اتفاقات ناشی از جنگ مانند کمبود مواد غذایی و شیوع بیماری‌های همه‌گیر کشته، مجروح، بیمار و یا آواره شدند.

تلفات و خسارت‌های انسانی و اقتصادی؛ جنگ جهانی اول تلفات و مصائب جانی، جسمی و روحی فراوانی به بار آورد و باعث ویرانی منابع و مراکز اقتصادی، تولیدی و مالی اروپا و دیگر مناطق جهان شد. بر اساس آمار رسمی، بیش از ۹ میلیون نظامی در این جنگ کشته و ده‌ها میلیون نظامی مجروح، اسیر و

فعالیت ۵

تحلیل و قضاوت تاریخی

متن زیر را بخوانید و برداشت خود را از آن در کلاس بیان کنید.

«جنگ بر فیلسوفان و هنرمندان عمیقاً تأثیر گذاشت. از آغاز [عصر] روشن‌اندیشی، به نظر می‌رسید پیشرفت فنی و عدالت سیاسی، دگرگونی مثبتی به بار می‌آورد. فرهنگ اروپا و ایالات متحده... از فرهنگ‌های دیگر برتر می‌نمود. با این حال، مردم این فرهنگ‌ها در خشن‌ترین و مرگبارترین جنگ تاریخ شرکت کرده بودند. قدرت فنی [تکنولوژی]، کشتن مردم را کارآمدتر ساخته بود. قدرت ویرانگر هواپیماها، تانک‌ها و زیردریایی‌ها که در جنگ توسعه یافت و به کار رفت، ارزش پیشرفت فنی جهان را از دیدگاه عده‌ای از مردم با تردید روبه‌رو ساخت (دان، تاریخ تمدن و فرهنگ جهان، ج ۴، ص ۹۸).

ایران در جنگ جهانی اول

هم‌زمان با آغاز جنگ بین‌الملل اول، ایران وضعی آشفته داشت و حکومت مشروطه به دلیل اختلاف‌های سیاسی داخلی، ضعف تشکیلات اداری و نظامی، مشکلات اقتصادی و دخالت‌های فزاینده خارجی، قادر به سروسامان دادن به امور و برقراری نظم و امنیت نبود.

اشغال نظامی ایران

دولت ایران پس از شروع جنگ جهانی اول، اعلام بی‌طرفی کرد اما کشورهای درگیر در جنگ، به خصوص روسیه و انگلستان، به بهانه‌های مختلفی آن را نقض کردند. در اوایل جنگ، مأموران و جاسوسان آلمانی^۱ در مناطق مختلف ایران به اقداماتی بر ضد دولت‌های اتفاق مثلث دست زدند. روسیه و انگلستان نیز همین موضوع را بهانه لشکرکشی به ایران قرار دادند.

فعالیت ۶

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما، علت گرایش افکار عمومی ایرانیان به آلمان و دولت‌های متحد آن در جنگ جهانی اول چه بود؟

۱- واسموس (Wassmuss) و نیدر مایر (Niedermayer) از معروف‌ترین این افراد می‌باشند.

بزرگ، ارتش عثمانی نیز مناطقی از غرب کشور ما را اشغال کرد و با نیروهای متفقین درگیر شد. با نزدیک شدن ارتش روسیه به تهران، شماری از ملیون، شامل برخی از نمایندگان مجلس شورای ملی، وزیران و شخصیت‌های مذهبی، به کرمانشاه مهاجرت نمودند و دولت موقت ملی را در آن شهر تأسیس کردند اما به دنبال شکست سپاه عثمانی از نیروهای متفقین، دولت موقت فروپاشید و اعضای آن پراکنده شدند.

نظامیان روسی بخش وسیعی از نیمه شمالی کشورمان را، که بر اساس معاهده ۱۹۰۷ منطقه تحت نفوذ روسیه شناخته می‌شد، اشغال کردند. انگلستان نیز گروهی از افسران انگلیسی و مزدوران هندی را به ایران فرستاد و در بخش‌های جنوبی میهن ما، نیروی پلیس جنوب را تشکیل داد. این دو دولت اشغالگر سپس در قرارداد ۱۹۱۵ ایران را به دو قسمت تقسیم کردند؛ نیمه شمالی متعلق به روسیه و نیمه جنوبی سهم انگلستان شد. با شروع جنگ

تعدادی از اعضای دولت موقت ملی در کرمانشاه

ناصر دیوان کازرونی (۱۲۵۳-۱۳۲۱ ش)

مقاومت ایرانیان در برابر اشغالگران

اگر چه حکومت قاجار اراده محکم و توان کافی برای رویارویی با نیروهای اشغالگر نداشت، اما مردم و به خصوص عشایر در قسمت‌های مختلف ایران مانند فارس، بوشهر و خوزستان، تحت تأثیر فتوای مراجع تقلید در برابر متجاوزان ایستادند و از استقلال وطن خویش تا سرحد جان دفاع کردند. دلاورمردان تنگستانی، دشتستانی و دشتی به فرماندهی رئیسعلی دلواری و مردم کازرون به رهبری ناصر دیوان کازرونی با شجاعت و شهامت با نیروهای انگلیسی نبرد کردند و ضربه‌های سنگینی به آنان وارد آوردند. عشایر عرب خوزستان نیز در «نبرد جهاد» غیورانه با قوای بیگانه جنگیدند.

آثار و نتایج جنگ

در جنگ جهانی اول را حتی به طور تقریبی برآورد کرد، اما گزارش برخی از نویسندگان حکایت از آن دارد که جمعیت شهرها و مناطق مختلف ایران پس از خاتمه جنگ نسبت به ابتدای آن به طور محسوسی کاهش یافته بود. جنگ جهانی اول و اشغال ایران، علاوه بر ویرانی اقتصادی و تلفات گسترده انسانی، موجب تزلزل و بی ثباتی دولت مرکزی، تعطیلی مجلس شورای ملی و تضعیف بیشتر نظام مشروطه شد.

جنگ جهانی اول برای کشور ایران، که دولت و مردمش هیچ نقش و دخالتی در شروع و ادامه آن نداشتند، فاجعه آمیز و ویران کننده بود. این جنگ موجب قحطی بزرگی شد که در نتیجه آن عده زیادی از هم وطنان ما به سبب گرسنگی، سوء تغذیه و بیماری های ناشی از آن به طرز دلخراشی جان دادند. به دلیل نبود آمار و آمارگیری، نمی توان میزان تلفات انسانی کشور ما

فعالیت ۷

بررسی شواهد و مدارک

یحیی دولت آبادی، یکی از رجال سیاسی عصر مشروطه، درباره وضعیت روستاهای میان تبریز و زنجان در دوران پس از جنگ بین الملل اول می گوید: «دهات بی سکنه عرض راه، لاشه بسیار حیوانات بارکش که به واسطه قحطی سال پیش و ناامنی و غیره در هر چند قدم در اطراف و بلکه در میان راه دیده می شود، قبرستان های تازه احداث شده در نزدیک دهات و قصبات به ضمیمه احوال پریشان [و] رقت انگیز زن و مرد و بزرگ و کوچک مردم ستم دیده، اگر گاهی در دهات دیده شوند که تازه می خواهند سروسامانی بگیرند، حقیقتاً تأثر آور است.

آری در راه تبریز و زنجان، دهاتی دیده می شود که نعش اموات در اتاق های ویرانه آنها مانده است و خوراک جانوران شده و اگر نظر عمومی به نقاط مختلف مملکت انداخته شود، دیده می شود که همه جای مملکت بی طرف ما در سایه جنگ اروپا و بی لیاقتی حکومت خود به صورت راه تبریز درآمده است» (حیات یحیی، ج ۴، ص ۸۹).

۱- آیا مأخذ فوق، یک منبع اصلی و معتبر برای موضوع مورد بحث به شمار می رود؟ چرا؟

۲- میان شواهد و مدارک اخذ شده با ادعای نویسنده کتاب درباره تأثیرات جنگ جهانی اول بر مردم ایران چه ارتباطی وجود دارد؟

بیشتر بدانیم

ایران و کنفرانس صلح ورسای

پس از پایان جنگ جهانی اول، هیئتی سیاسی به ریاست علیقلی خان مشاورالممالک انصاری، وزیر خارجه به پاریس رفت تا در کنفرانس صلح ورسای شرکت کند و دعاوی خود را درباره لغو تمامی قراردادهای ناقض استقلال و تمامیت ارضی ایران و گرفتن خسارت های ناشی از جنگ، مطرح نماید؛ اما دولت های متفق به هیئت نمایندگی ایران اجازه شرکت در کنفرانس مذکور را ندادند.

قرارداد ۱۹۱۹

حسن وثوق الدوله (۱۲۵۴-۱۳۲۹ ش)

به دنبال پیروزی انقلاب روسیه (نوامبر ۱۹۱۷ / پاییز ۱۲۹۶)، دولت بلشویکی این کشور نیروهایش را از ایران فراخواند. انگلستان با تقویت واحدهای نظامی خود، علاوه بر نواحی جنوبی، مناطقی از نیمه شمالی ایران را نیز اشغال کرد. در آن زمان، حکومت ایران در نهایت ضعف و انحطاط سیاسی و اقتصادی بود و دولت مرکزی توان اعمال حاکمیت در بسیاری از مناطق کشور را نداشت. برخی از سران ایلات و حاکمان محلی نافرمانی می‌کردند و شورش‌هایی در گوشه و کنار مملکت در حال شکل‌گیری بود. از نظر اقتصادی نیز دولت در تنگنای شدیدی قرار داشت و برای تأمین بخش عمده‌ای از مخارج روزمره خود، به دریافت پول از انگلستان نیاز داشت. در چنین شرایطی و در حالی که روس‌ها سرگرم جنگ داخلی بودند، انگلیسی‌ها فرصت را برای تحکیم نفوذ و سلطه پایدار خود و تأمین منافع درازمدتشان در ایران مغتنم شمردند و قرارداد ۱۹۱۹ را با دولت وثوق الدوله (۱۲۹۷-۱۲۹۹ ش) منعقد کردند.

بیشتر بدانیم

ریشه‌های انگلیسی

دولت انگلیس برای انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ ریشه نسبتاً کلانی به وثوق الدوله و دو تن از وزرای کابینه او (نصرت الدوله فیروز و صارم الدوله)، که نقش فعالی در امضای آن قرارداد داشتند، پرداخت کرد (اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا، ج ۲، ص ۲۹۰). انگلستان همچنین به عاقدان قرارداد، ضمانت کتبی حمایت داد. احمدشاه قاجار نیز که علاقه فراوانی به گردآوری مال و تفریح در اروپا داشت، به گونه‌ای تطمیع شد تا با قرارداد مخالفتی نکند (همان، ج ۲، ص ۱۹۸-۱۹۹، ۲۴۷-۲۴۸).

به موجب قرارداد ۱۹۱۹، اداره امور دارایی و برخی دیگر از ادارات و وزارتخانه‌های ایران در اختیار انگلستان قرار می‌گرفت؛ مسئولیت تجدید سازمان و ایجاد ارتش یکپارچه ایران و تأمین اسلحه و تدارکات آن نیز به افسران انگلیسی داده می‌شد. در عوض، انگلستان متعهد می‌شد که وامی در اختیار دولت ایران قرار دهد تا تحت نظارت کارشناسان انگلیسی هزینه شود. برخی مواد این قرارداد پیش از آنکه به تصویب مجلس شورای ملی^۱ برسد، به اجرا گذاشته شد.

۱- سومین دوره مجلس شورای ملی در اوایل جنگ جهانی اول تعطیل شد. از آن پس تا گشایش چهارمین دوره مجلس شورای ملی در خرداد ۱۳۰۰، کشور بدون مجلس اداره می‌شد.

شهید آیت‌الله سید حسن مدرس (۱۲۴۹-۱۳۱۶ش)

قرارداد ۱۹۱۹ با مخالفت گسترده و شدید شخصیت‌های ملی، سیاسی و مذهبی، گروه‌ها و احزاب گوناگون در سرتاسر کشور روبه‌رو شد. مخالفان با برگزاری نشست‌ها، ایراد سخنرانی و نشر اعلامیه و شب‌نامه مخالفت خود را با این قرارداد نشان دادند. آیت‌الله سید حسن مدرس یکی از جدی‌ترین این مخالفان بود. دولت وثوق‌الدوله علاوه بر دفاع از قرارداد در مجامع سیاسی و نشریات، مخالفان را سرکوب و تعدادی از آنان را زندانی و تبعید کرد. با این حال، اعتراض به قرارداد ۱۹۱۹ و مخالفت با آن ادامه یافت و یکی از علل مهم سقوط دولت وثوق‌الدوله بود.

فعالیت ۸

بررسی شواهد و قضاوت

با بررسی متن کامل قرارداد ۱۹۱۹، که دبیر در اختیار شما قرار می‌دهد، درباره دیدگاه مخالفان و موافقان قرارداد قضاوت کنید. مخالفان: قرارداد استقلال کشور را از بین می‌برد و ایران را تحت‌الحمایه انگلستان قرار می‌دهد. موافقان (عاقدان): تنها راه نجات کشور، همکاری نزدیک با انگلستان است و قرارداد موجب حفظ تمامیت ارضی ایران می‌شود.

پرسش‌های نمونه

- ۱- انقلاب صنعتی چه تأثیری در گسترش سیاست‌های استعماری داشت؟
- ۲- جنبش‌های ملی‌گرای اروپای مرکزی چه تأثیری در بروز جنگ جهانی اول داشت؟
- ۳- اتحاد و اتفاق سه‌گانه چرا شکل گرفت؟
- ۴- تحلیل و قضاوت شما درباره مهم‌ترین علت بروز جنگ جهانی اول چیست؟
- ۵- با استفاده از قوه تخیل خود، آنچه را در دور ان جنگ جهانی اول بر پیشینیان ما گذشته است در چند سطر بیان کنید.